

ÉLETTÉR ÉS LAKÁSKULTÚRA

A háromszéki cigányok lakókörnyezetének főbb sajátosságai

1. Előzmények¹

A székelyföldi magyar ajkú cigányság társadalma, gazdasági helyzete, népi kultúrájának különböző aspektusai, életstratégiái, identitása, mentalitásának összetevői főként az utóbbi két évtized folyamán vált a társadalomtudományi (főleg történeti, néprajzi, szociológiai, antropológiai) elemzések fontos tárgyává. Bár a cigányság létszáma és régió belüli etnikai aránya indokoltá tenné az alaposabb kutatásokat, egy, a Székelyföldön belüli regionális lehatárolás – például a háromszéki cigányságra vonatkozó – a székelyföldi cigányság meglehetősen impozáns szakirodalmát több mint megtizedeli. Háromszék² cigány népessége viszonylatában a területi lefedettséget tükröző sporadikus vizsgálatok jelzik, hogy a térségben mindmáig nem került sor átgondolt, nagyobb léptékű társadalomtudományi kutatásra.

A háromszéki magyar ajkú cigányság néprajzi vizsgálatokban való felbukkanása az 1970-es években vidékünkön kibontakozott folklorisztikai kutatásoknak köszönhető, tulajdonképpen az egész 1989 előtti háromszéki cigánykutatás csupán két itteni szakember nevéhez fűződik. Albert Ernő, majd Pozsony Ferenc szellemi kultúrát feltáró terepmunkáik során a klasszikus magyar népballadák cigányok körében végbement zárványosodására és ritualizálódására figyeltek fel, amelyek a halotti virrasztókban funkcionális szerepet nyertek.³

¹ A dolgozat 2010-ben készült. Köszönöm Tánzos Vilmos lektori észrevételeit, tanácsait.

² A történelmi Székelyföld tájegysége, egykori területét nagyjából az 1968-ban létrehozott Kovászna megye öleli fel.

³ ALBERT Ernő 1973; POZSONY Ferenc 1980, 1981, 1984.

Tekintettel a totalitárius diktatúra cigányokat is megcélzó asszimilációs törekvéseire, a magyar anyanyelvű cigányok társadalmának, kultúrájának kutatása a rendszerváltás utánra tolódott, és a publikációk tükrében kijelenthető, hogy további évtizedig jórészt a fent említett kutatókhoz köthető. Albert Ernő tovább folytatta folklorisztikai tevékenységét, amelyet levéltári kutatásokkal egészített ki,⁴ Pozsony Ferenc pedig társadalmi és gazdasági összehasonlító elemzéseket is végzett,⁵ majd egy orbaiszéki településre fókuszálva átfogó eredményeket felmutató állomásozó kutatószemináriumot szervezett.⁶

Albert Ernő és Pozsony Ferenc saját és szerkesztett kötetein kívül az 1990-es évek végétől Fosztó László a háromszéki peremvidék egy településének (az erdővidéki Székelyszáldobos) román nyelvű cigány társadalmát és vallásosságát elsősorban szociológiai módszerekkel tárta fel.⁷ Deák Ferenc a csernátoni cigányok temetkezési szokásait figyelte meg.⁸ 2005-től kezdődően Kinda István előbb egy sepsiszéki település (Nagyborosnyó) cigány többségének megélhetési stratégiáit, társadalmi, gazdasági és felekezeti tagolódását kezdte vizsgálni,⁹ majd az orbaiszéki Cófalva és az erdővidéki Vargyas cigány közösségeinek hagyományos gazdálkodásba és természetkielő népi mesterségekbe való kapcsolódási pontjait mutatta be.¹⁰

A felsorolt munkák a társadalmi tematikák közül főként az együttélés mintáit, a szimbolikus térfoglalást, az identitást, etnopolitikai tényeket és lehetőségeket, a gazdaságra irányuló vizsgálatok leginkább a láthatatlan gazdaság, a hagyományos megélhetési technikák és a migrációs tendenciák kérdésköreit, a kultúravizsgálatok pedig a folklóralkotásokat és a szokásjog különféle megnyilvánulásait járták körül.

A cigányok tárgyi kultúrájának szegmensei – élettere, tárgyi környezete, eszközhasználata – fölött a prioritásként kezelt felsoroltak miatt elsiklott a tudományos érdeklődés.¹¹ Ebben a dolgozatban ezt a hiányt kívánom legalább részlegesen feloldani. Háromszék magyar anyanyelvű

⁴ ALBERT Ernő 1993, 1998a, 1998b, 2000, 2001.

⁵ POZSONY Ferenc 1993, 1998, 2003.

⁶ POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.) 1999. A magyar–román kapcsolatok elemzése mellett a kötet több dolgozata foglalkozik a zabolai cigányság helyzetével is.

⁷ FOSZTÓ László 1997a, 1997b.

⁸ DEÁK Ferenc 1999.

⁹ Lásd pl. KINDA István 2005, 2007a.

¹⁰ KINDA István 2007b, 2009a, 2010.

¹¹ Konkrétan egyetlen cikk avatta témájává: KINDA István 2009b.

cigány lakosságának építkezését, lakáskultúrájának és -berendezésének változatait a leggyakoribb gazdasági helyzetekből kiinduló modellek egybevetésén keresztül az áttekinthetőség miatt nagy vonalakban, általánosítva mutatom be, magam számára is megeremtve az alapot az itt vázolt struktúra egyes fejezeteinek későbbi kibontásához. Dolgozatom 2005-től végzett háromszéki terepmunkára épül, következtetéseim hátterében pedig azoknak a néprajzi interjúzásoknak és szociológiai felméréseknek a tapasztalata áll, melyeknek köszönhetően a vizsgált régió száznál is több cigány családját kerestem fel saját otthonában.

2. Háromszéki helyzetkép

Kultúrakutatók, demográfusok számára már régóta nyilvánvaló, hogy a hivatalos népszámlások adatai nem relevánsak az egyes településeken élő cigányok számát illetően. Nagyborosnyó esetében például, ahol jó másfélezres az összlakosság, és a cigányság aránya 50–60%-ra becsülhető, a 2002-es népszámlálási adatok mindössze 142 cigány főt, azaz 9,1%-ot jeleznek.¹² A szomszédos Cófalván pedig egyetlen cigányt sem tüntetnek fel, holott ezen a kis településen is évtizedek óta egyre markánsabban jelen van a cigány etnikum, aránya mára jó 15%-os.¹³

A szociológusok által végzett becslések Kovászna megyére vonatkozóan a cigányság arányát 12–15% körülnek mutatták ki¹⁴ (a 222 449 lakosból¹⁵ ezek szerint legtöbb 33 367 cigány nemzetiségű). Ezen belül a magyar nyelvű vagy magyarul is beszélő cigányok arányát illetően valamivel magasabb rátában, 15,9%-ban határozták meg felméréseik alapján.¹⁶

Az adatokból látható, hogy meglehetősen nagy arányú cigány lakosságról beszélhetünk Háromszéken, amelyet nem nyelve vagy specifikus viselete, hanem elsősorban közösségi kultúrája és sajátos életszervezése

¹² VARGA E. Árpád é. n. (Nagyborosnyó). <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetno2.pdf>. Utolsó letöltés: 2010. július 28.

¹³ Saját mérésű terepadat. Lásd még KINDA István 2007, 182.

¹⁴ KAPITÁNY Balázs – KISS Tamás 2009, 299.

¹⁵ 2002-es adat. VARGA E. Árpád é. n. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetno2.pdf>. Utolsó letöltés: 2010. október 3.

¹⁶ Lásd KISS Tamás 2010, 21.

különbözteti meg az itteni magyar lakosságtól. Létszámuk egyenetlenül oszlik meg a térségben. Néhány kivételes településtől eltekintve, ahol a helyi közösség vezetői és/vagy a lakosság ellenállásába ütközve nem telepedtek meg a cigányok – Barátos, Árkos, Várhegy, Szacsva, Hatolyka –,¹⁷ a legtöbb településen egyre fokozódó hangsúllyal vannak jelen.

A háromszéki falvak etnikai térszerkezetében a cigányság néhány szembetűnő demográfiai-térszerkezeti formációba szerveződik, melyek közül egyszerre akár több is megfigyelhető egy-egy településen, a cigány lakosság létszámától és gazdasági rétegzettségétől függően:

1. a cigány lakosság kompakt közösségként jelenik meg valamelyik térszre koncentrálnodva, gyakran periférikus tömbben, az ún. Hegyen, Cigányoknál, Cigányszerben vagy Cigányréten (például Bükszád, Oltsem, Kőröspatak, Hídvég, Zabola, Szörce, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, Zágon, Csomakőrös, Sepsibesenyő, Vargyas stb. falvakban);

2. az utcák utolsó, szegényes házaiban élnek (Székelytamásfalva, Imecsfalva, Szentkatolna, Szörce, Orbaitelek, Torja, Kézdiszentlélek);

3. a kommunizmus idején a településszerkezet központibb részein is lakóházhoz jutottak egyes cigány családok, ám az egy-két generáció óta lakott cigány porta a székely falu utcaképebe nem simul bele, kiugró színpontként tűnik fel (Cófalva, Lécfalva, Egerpatak, Komolló, Réty, Angyalos, Előpatak, Árapatak, Kézdimárkosfalva, Mátisfalva, Kézdimartonfalva, Haraly, Gelence, Dálnok, Kézdiálbis);

4. az 1989-es változások után elindult a cigányok beköltözése a faluba a periférikus részokról, és újabban nagyméretű házakat, alpesi típusú villákat építenek, amelyeken keresztül a közösség szimbolikus értékeiben egyre előkelőbb helyet követelnek maguknak (Zabola, Páva, Nagyborosnyó, Zalán).

E kategóriák mentén egyféle mobilitási irány is kirajzolható a kibocsátó kolóniák lakóitól a saját építésű ingatlannal rendelkező cigány családokig, ám csak annak szem előtt tartásával, hogy egy-egy ilyen önálló-sodási út teljes bejárása általában két-három generáció alatt megy végbe. Általában ez a mobilitás megbontja a külön térfélre tömörülő zárt etnikai struktúrákat és a település térszerkezete fokozatosan gyegessé válik, anél-

¹⁷ A direkt kiutasítás mellett a passzív ellenállásnak az a formája a leghatásosabb, amely során a helyiek a faluba érkező cigányokkal nem bonyolódnak semmiféle gazdasági kapcsolatba: nem vásárolnak tőlük, nem adnak el házat nekik, meggátolják és ellehetetlenítik berendezkedésüket a faluban.

kül azonban, hogy a diaszpóraszerű beszivárgás együtt járna a kibocsátó kolónia felszámolódásával, hisz annak törzslakossága helyén marad és számban tovább gyarapodva fokozatosan betölti a kilépők által keletkezett demográfiai réseket.

A fentebb meghatározott településszerkezeti sajátosságokat, a követett életstratégiákat, a családtagok számát és a megvalósított jövedelmeket, valamint a családi törekvéseket figyelembe véve napjainkban a háromszéki cigány családok élettereként:

- a) a kolóniabeli cigány családok régi faházai, viskói;
- b) a falvak belső utcáin álló, mára már roskatag, egykor átlagos parasztházak;
- c) a jobban szituált réteg által felvásárolt székely házakból, vagy a 60–70-es évek típusházaiból átépített; valamint
- d) a legtehetősebb cigány réteg saját építésű, többemeletes palota vagy alpesi villa típusú új házai funkcionálnak.

E négy kategória a települések térszerkezetében világosan elkülöníthető, némileg tömbösíthető csoportokba tartozó élettereket jelöli. A házak berendezése a család anyagi helyzetén túl az ideálszerűen követett életminták meghonosítását is jelzi, legtöbbször túltreprezentálva azokat. Kérdéseim ennek alapján a gazdasági állapot és az életterek/lakáskultúra összefüggéseire, a tervezett és tényleges megvalósítások összevetésére, a cigány családok mintakövetésének építészeten és lakberendezésben megmutatkozó példáira irányulnak.

3. Életterek

3.1. A kolónia, cigánytelep viskói

Számos faluban a 20. század utolsó negyedéig a cigányok a periférikus részeken, homogén telepen, a *senkiföldjén* éltek. A térfoglalás kezdeményezői a valamikori gyepmesterséget ellátó személyek, a falu cigányai, a számkivetettek voltak. A kollektív emlékezet szerint a 19–20. század fordulóján ezeken a marginális területeken egy-két család telepedett meg, és belső gyarapodásuk, illetve a további beköltözések vezettek a jelenlegi népes kolóniák kialakulásához.

Ezek a csoportok a túlélő életmód megtestesítői. Megélhetésük alapja legtöbbször a gyűjtögetés, fuvarok bonyolítása lószekérrel, különféle

kézműves mesterségek időszakos művelése (tégldvetés, seprűkészítés), de környezetük szerint leginkább a meghatározatlan tartalmat fedő „szerzés”.

A kolóniába tömörülő cigány etnikus tömböknek a térhasználatára jellemző, hogy közösen birtokolt doméniumként működnek: az elszórtan épített faházak között nem húzódik kerítés, a tér belátható és átjárható. Legfontosabb magának a telepnek a körülhatárolása: patak, mezsgye, sövény képez természetes határt, de sokfelé ennél erősebb a cigány és a magyar közösségek által tiszteletben tartott mentális határvonal, amelynek átlépése informális módon már beszámolási kötelezettségekkel jár a másik etnikum tagjai felé. A cigánytelepekre a falubeli magyarok azonban sosem teszik a lábukat.¹⁸ A kerítés nélküli házak közötti tereket ideiglenes ösvények kötik össze, amelyek az időjárás és a természet tájformáló hatásának tulajdoníthatóan állandóan változnak.

Például a zabolai és a kőröspataki Hegyen, vagy a nagyborosnyói Cigányréten a vályog- és faházak esetlegesen elhelyezésűek, a széldecskák-ból összeállított kerítésdarabok tulajdonképpen csak ruha- és edényszárításra szolgálnak, birtokjelölő szerepük gyakorlatilag nincs. Egymás ingatlan tulajdonát, illetve a gazdaságok határait az ittlakók a közös tudás révén tartják számon. A magyar lakosságtól eltérően, amely a kerítéssel a saját birtok térbeli konszolidációját valósítja meg, a cigányok úgy tartják, hogy a kerítések csak elválasztásra alkalmasak, ez pedig ellentétes a kultúrájuk közösségi jellegével. *Minek tegyünk kerítést? Hogy válasz-szuk el egymást? Úgyes tudjuk, ki hol lakik.* A közös területen élők közti társas viszony valami megfoghatatlan körvonalú gazdasági közösséget, laza reciprok viszonyt is jelent, s egyben egyfajta nagycsaládi integrációs formát is feltételez.

A paraszti étellel legszorosabb kapcsolata a háznak van, amely keretet ad a benne lakók teljes életének, az élet minden megnyilvánulásának. Az ember érzelmi kötődése a házhoz a legerősebb, amely az értelmi és az akarati megnyilvánulást is befolyásolja¹⁹ – írja a klasszikus néprajzi szakirodalom a magyar parasztságra vonatkoztatva. Ebből fakadóan a ház és a

¹⁸ Egy székelyföldi cigány kolónia szegregált életformáját, faluhoz kapcsolódó viszonyát, belső hatalmi struktúráját Miklós Zoltán önálló dolgozatban elemezte. Székelykeresztúr környéki (Fiatfalva) kutatásai saját tapasztalataimmal egybehangzó eredményeket produkáltak. Lásd MIKLÓS Zoltán 2005.

¹⁹ DANKÓ Imre 1992, 139; S. LACKOVITS Emőke 2006, 103.

berendezése egyöntetűen utal az életvitelre, a benne lakók életszemléletére, és értelemszerűen tükrözi a család gazdasági helyzetét is.

A többnyire vegetáló-túlélő életmódot folytató csoport legfontosabb élettereként azonban nem a házak, hanem a tagolatlan szabad terek funkcionálnak: az élet kora tavasztól a tél beálltáig a szabadban zajlik, a főzés, a mosás, sok esetben a tisztálkodás és általában az étkezés²⁰ is. A rendszerint bontott épületanyagból felhúzott ház az alvás, pihenés, a közösségtől történő elvonulás idejére biztosít intimitást. Az itteni háztípusok változatosak: megtalálható az egysejtű, a két- vagy háromosztatú, beépített tornácos, boronafalú és tapasztott ház. Ha nincs állat a tulajdonukban, a kolóniák lakói melléképületekkel egyáltalán nem rendelkeznek. Pincét egy háznál sem találunk, egyszerűen azért, mert az aktuális szükségletekre korlátozódó felélő életforma azt nem követeli meg. A kolónia több családja közösen használ egy-egy fából összeállított illemhelyet, de az sem egyedi példa, hogy a ház mögött vagy a közeli erdőbe, bozótosba húzódva végzik szükségleteiket.

Jellemző az infrastruktúra részleges vagy teljes hiánya: legtöbb házban jó esetben csak a villany van bevezetve, vízvezeték, csatornázás nincs, a fűtést az erdőből és környezetükből gyűjtött fával oldják meg.²¹ A házak legnagyobb részébe az elektromos áram saját készítésű hálózaton fut: a réten egymástól 20–30 méterre felállított 2,5–3 méteres karók tartják azt a tétován szaladó toldott-foldott vezetéket, amely a „tehetős” családok számára lehetővé teszi a világítást, esetleg a parabola antennával fogott műsorok élvezetét. Életmódra gyakorolt mély hatását és jelentőségét tükrözi, hogy az áramvezeték tabuzónaként reprezentálódik még a legkisebb gyermekek mentális térképén is, közvetlen közelét elkerülik. A kábel kiinduló vége a hivatalosan közművesített utcák utolsó házaitól, minden esetben cigányok által lakott házaktól indul. Akik nem engedhetik meg ezt a luxust, azok petróleumlámpával világítanak, vagy serpenyőbe helyezett,

²⁰ Az étkezésnek ebben a társadalmi közegben nincs semmiféle kötött, ritualizált jellege (mint pl. asztalhoz ülés a családtagokkal együtt); megfigyeléseim szerint mindenki akkor fal valamit, amikor megéhezik, vagy amikor sikerül beszerezni valami ennivalót.

²¹ Egy nagyborosnyói téglavető család feje például 2009 telének legkeményebb időszakában a ház előtt álló hatalmas eperfát vágta ki, hogy a fűtést valahogy megoldja pár napra. 2010 nyarán a népes gyermekeséggel együtt sajnálkozva emlékeztek vissza mint a környezetükben fellelhető egyetlen gyümölcsfára.

zsiradékba áztatott rongydarabot gyűjtanak meg, ezzel varázsolnak hosszabb-rövidebb ideig fényt a kunyhóikba.

A ház belső beosztását a rendelkezésre álló tér, a család létszáma és a szükségletek határozzák meg. Általában a konyha lakószobai funkciót is kap, és nappaliként is szolgál. Többsejtű házak esetén jellemző egy alvásra elkülönített szoba megléte, amelyben az értékesebb lakásdíszítő tárgyakat is elhelyezik. A mindennapi tárgykultúra darabjaival a külső helyiségben találkozunk: külön sarok ad helyet az étel elkészítésének és a mosogatóra váró edények tárolásának, míg a szemközti fal mellett ülésre alkalmas vetett ágyat, előtte pedig az étkezésre is használt asztalt találjuk. Ebben a *living*ben átlagban egy üveges kredenc és egy szekrény áll, amelyeknek a polcozott felülete alkalmas a színes képek, művirágok, vázák, aranyozott órák és nem használt fényes edénykészletek elhelyezésére.

3.2. Cigányházak a faluban

A *falusi cigányok* abban különböznek a kolónia tagjaitól, hogy a települések magyarok lakta utcáiban, elszórtan állnak szegényes házaik. Faluba költözésük egyik periódusa a kommunizmus ideje volt, amikor szociális alapon a helyi tanácsoktól megkaptak egy-egy gyengébb állapotú ingatlant, vagy hallgatóságos beleegyezést kaptak a gazdátlan, rendezetlen tulajdonviszonyú házak elfoglalására, esetleg a téveszben végzett szolgáltatáikért jutányos áron hozzájutottak egy-egy olcsóbb házhoz. A rendszerváltás után, 1991-ben a 18-as törvény alapján a nincstelen cigány családoknak is mértek 50 ár földet, és ennek eredményeként olyan is előfordult – polgármestertől függően –, hogy a falu közepén jutottak építkezésre alkalmas telekhez.

Gyökeres életformabeli váltást és szimbolikus felértékelődést feltételez az a tény, hogy a lakott ház önálló társadalmi-gazdasági egység, a család individuális térfele a kolónia kollektivitáson alapuló életvitelével szemben; továbbá szimbolikus jelentőségű a saját házszaam deklarálása azzal a teleppel ellentétben, ahol – jó esetben – mindenki egyetlen házszaam alatt regisztrált. Ha a cigány kolónia kunyhóit és a falubéli cigányok házeit ellentétpárként kezeljük, akkor ennek az összevetésnek az életvitel szempontjából is megvan a megfelelő oppozíciója: a közösségiség az atomizációval áll szemben.

A régebbi parasztházak cigány lakóinak élete a falubéli közösség előtt transzparensbb, mint a kolóniabeli cigányoké. Míg a tömbben élő cigá-

nyokat nemigen veszi munkásként igénybe a települések gazdatársadalma, a falusi cigányokat rendszerint napszámos munkákra vagy az állatok mellé gondozóként alkalmazzák. Gyakran regisztrálható patrónus–kliens típusú huzamos gazdasági kapcsolat a napszámos munkát vállaló falusi cigány és a székely gazda között.

A falu utcáiban élő cigányok gazdálkodás szempontjából átmenetet képeznek a kolónia és a falubeli magyar háztartások gazdasági gyakorlati között. Legtöbb esetben megtartották a régi tulajdonosok által felhúzott melléképületeket, így nem ritka, hogy csűr, pajta is rendelkezésére áll ezeknek a családoknak, melyeket rendszerint ló vagy tehen tartására használnak is. A meglévő pincéket megtartották, bár nem mindig eredeti rendeltetésük szerint használják. Kutatásom során megfigyelhettem, hogy ahol nincs pince, ott egy-két évig használható alkalmi vermeket ásnak az udvar sarkában, amelyekben sózott káposztát, burgonyát és egyéb terményeket tesznek el télire. A visszafogottabb gazdálkodásban és a tartalékoló megnyilvánulásokban a tervezettség, a jövőorientált életvitel jól tetten érhető.

Mint ahogyan a szóbeli folklór műfajai legtovább ennek az etnikumnak a kultúrájában maradtak fenn, azt tapasztaljuk, hogy ez a tárgyi kultúrára is érvényes. Házaik berendezése általában nem sokkal későbbi az építéskor divatban volt lakáskultúrájánál, az azóta eltelt idő újításait a kisebb tárgyak reprezentálják. Rendszerint a helyi lakosság használt bútorait és kidobott tárgyait is ezekben az enteriőrökben látjuk viszont. A lakóterek sötét, zsúfolt zugokként tárulnak elénk. A televízió, a színes műanyag csecsebecsék, a díszítő céllal prezentált üdítős és sörösdobozok a magyar családok körébe másfél-két évtizede betört termékdömping lakáskultúrára gyakorolt hatásaival szembesítenek. Jellemző a színes portékák, újságokból, magazinokból kivágott képek zsúfolt megjelenítése a falakon és a polcoként használható szekrények tetején. Ezek a cigányok nagyobb felújításokat nem végeznek, sokszor az elmaradhatatlan javításokat is késve végzik el, így lakott épületeik lassú pusztulásnak vannak kitéve.

3.3. Cigányok a típusházakban

A rendszerváltozás után számos háromszéki faluban színre lépett egy olyan csoport, mely tagjainak sikerült annyi pénzt gyűjteniük, hogy módosabb magyar gazdák, vagy – például Nagyborosnyón – az egykori tehetős zsidó kereskedők házait is meg tudták vásárolni. Ezáltal

megléphettek nemcsak a kolóniától, hanem a falusi cigányházak szegénységétől való elszakadás leglényegesebb fokát is. Míg a tapasztos házak cigány családjai relatív szegénységben élnek szerényen berendezett hajlékaikban, a feltörekvők csoportja az utóbbi 20 évben megvásárolt téglaházakat saját ízlés szerint kezdte berendezni, amely során markáns tendencia a faluban vagy idegenben látott modellek alkalmazása.

A megszerzett házakat rendszerint részleges átépítéssel és felújítással teszik kényelmesebbé és mutatósabbá. Ezek többnyire egy 4–6 évtizeddel ezelőtti komfort-konceptió jegyében épültek, melyekben az előszoba, a konyha, a szoba, a kamra és a pince helyiségei voltak funkcionálisan elkülönítve. Ezeknél a házaknál már nem csak csúrt és pajtát találunk, de több helyen az autó számára garázs is áll.

Belsőépítészeti megoldások során igyekeznek úgy bővíteni a belső tereket, hogy a kisebb zugok felszámolásával nagyobb, átláthatóbb helyiségeket képeznek ki, például az egykori konyha nappalivá alakításával, a kamra konyhává építésével, vagy az ereszfalazásával. Míg eredetileg a lakás folyóvízzel való ellátását a falra akasztott, csappal felszerelt, feltölthető tartály jelentette, mely kézmosásra és ivásra is alkalmas volt, ezeknél a családoknál a fürdőszoba és a víz bevezetése már létszükségletként tételeződik, és azt leginkább a központi fűtés kiépítésével együtt valósítják meg. A fürdőszoba reprezentativitását és főleg csak tisztálkodásra való használatát jelzi, hogy a család az udvar hátsó felébe épített illemhelyet használja.

Az átalakítás után az első nagyobb tér reprezentációs célokat is szolgál: a nappaliban az étkezésekre, a tévézésre és a vendégek fogadására kerül sor. A belépő a nappali berendezésén mérheti le a család anyagi helyzetét és gazdasági aspirációit, hiszen a tárgyi kultúra kicserélése nem egyszerre megy végbe, hanem folyamatosan valósul meg. Ezeknek a folyamatosan épülő-átalakuló házaknak a tárgyi világa leginkább az 1970–80-as évek politürozott bútorairól, a 90-es, 2000-es évek plüssel bevont ülőgarnitúráiból, valamint az utóbbi időszak elektronikus felszereléséből, tévéből, rádióból, elemmel működtetett kínai faliórákból és műanyag vízesésekből áll. A lakásbelső összképe még mindig zsúfoltnak hat, amely az utóbbi 30 év gyorsan cserélődő lakberendezési tárgyainak együttes megjelenítéséből, hivalkodó reprezentációjából adódik.

3.4. Cigány villák

Az újkazdag cigányok nyomortól való sikeres eltávolodása és gazdasági kiugrása az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek elejéig követhető, és makrogazdasági okokkal magyarázható.²² Külföldön szerzett jövedelmeiknek és tartalékoló-befektető életstratégiájuknak köszönhetően látványosan jobb anyagi helyzetben élnek az előző csoportok tagjainál. A szegényebbek közt tapasztalt nagyfokú kollektivitás itt már individuális érdekekkel cserélődik fel, a családok a mindennapi kapcsolatokban az elit közösség összetartozását, a kasztosodást hangsúlyozzák, ám rejtett attitűdként a gazdasági rivalizálás, a javakkal való versengés jellemző. Ezt a versenyhelyzetet a papíron tisztázott tulajdonviszonyok, a gazdaságok rögzített határai és az ezeken belüli folyamatos szimbolikus építkezés, a családtagok autóinak felvonultatása, valamint a háztartás külső arculatát meghatározó impozáns székelykapuk emelése is visszatükrözi.

A villa típusú új házak építésekor az életfunkciók alapján kerülnek leválasztásra az egyes helyiségek. Egy modern család villájában több előszoba, amerikai típusú, pulttal, boltívvel ellátott konyha, mellette kamra, ebédlő, tágas nappali, gyerekszoba, hálósobák, igényesen felszerelt fürdőszoba, valamint – a felsőbb emeleten – reprezentációs céloknak is megfelelő szobák találhatóak, amelyeket központilag fűtenek. Az ablakok kiképezésekor a méretes, tükörfóliázott, hőszigetelt megoldásokat kedvelik, a világos, pasztell meszelés mellett a belső fényeket beépített világítótestekkel, energiatakarékos égőkkel hangsúlyozzák. Fontos szempont, hogy a ház előtti udvaron edénybe ültetett mediterrán növény, épített grillező, árnyékolt, hintázó ülőalkalmatosság, vagy szökőkút legyen. A benti toalett mellett továbbra is megtartják a kinti favécét.

A lakás berendezésekor azt tartják szem előtt, hogy minden bútor és felszerelés új legyen. A rendezettséget és a tisztaságot illetően deklaráltnan igyekeznek túltenni a legfelszereltebb és a legtisztább magyar háztartásokon is. A belső dekorációk alkalmazása során az ízléses, szellősebb, visszafogottabb kompozíciókat részesítik előnyben. Az előbbi csoportok színes szőnyeget és lakástextíliát ebben a környezetben a padlószőnyeg és vastag perzsaszőnyegek, illetve a nem kirívó színezésű apróbb kézimunkák váltják fel.

²² POZSONY Ferenc 1998; POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.) 1999; KINDA István 2005; 2007a.

4. Összegző

Ha megfigyeljük a háromszéki székely falvakban a magántelek hátrahasználatának gyakorlatát, láthatjuk a két ellenkező pólust: a székelyek arra törekednek, hogy a *bennvalót*, az *életet* minél egyértelműbben bekerítsék, ezzel szemben a kompakt cigány tömb lakossága egyáltalán nem használ kerítést. Érdekes tény, és a két kultúra közötti átmenetként értelmezhető, hogy a falu belső utcáira költöző cigány családok arra törekcsenek, hogy az utca frontján a szomszédos magyarokéhoz hasonló kertet, netán székelykaput emeljenek, amely sokszor még magát a tervezett házat is megelőzi. A telek teljes bekerítése azonban ritkán valósul meg, hiszen gazdái annak mélyebben fekvő hátsó részeit továbbra is szabadon, kötöttségektől mentesen szeretik használni.

A házak berendezésének szervező elve alapján megfigyelhető, hogy a szerényebb hajlékban élőknel – a kolónia, a tapaszos házak, részben a régebbi típusházak lakóinál – a hagyományosabb (párhuzamos és sarkos) lakberendezés dominál. A legújabb építésű cigány villákban többnyire az egész családot egy központi helyre, egy asztalhoz ültető centrális lakberendezési megoldást alkalmaznak.

Akár a népi építészet, akár a lakáskultúra felől elemezzük a háromszéki cigányok életterét, azt látjuk, hogy a gazdaságilag jól elkülönülő csoportok lakóháztípusai nem illeszkednek szervesen a székely falu összképébe. A két véglet között – ahol egyrészt a kolónia épületei periférikus, leszakadt közösségnek adnak otthont, másrészt a villák építészeti megfogalmazásukban és kihívó berendezésükben messze túltesznek a székely közösség által ízlésesnek tartott ház- és lakáskultúra elvárásain – a falusi cigányok csoportjai valamivel jobban belesimulnak a település külső arculatába, ám a kifejtett erőfeszítések és az adaptációs tendenciák ellenére az elhanyagolt épületek vagy a merész újítások között továbbra is megőrzik, illetve újradefiniálják és felmutatják életterük és lakáskultúrájuk etnikus jegyeit.

Irodalom

ALBERT Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*, Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel, szerkesztette Albert Ernő és Faragó József, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1998a *Sok szép cigánylány. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népdalok és balladák*, Népi Alkotások Háza, Sepsiszentgyörgy.

1998b A cigányok útja Háromszékre és itteni életük, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 81–91.

2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

DANKÓ Imre

1992 Az ember és a ház érzelmi kapcsolatáról, *Ház és ember*, 8, Szentendre, 139–142.

DEÁK Ferenc

1999 Cigánytemetés, *Korunk*, X (9), 107–111.

FOSZTÓ László

1997a Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány–magyar egymás mellett élés, *Acta 1996/2*, Székely Nemzeti Múzeum – Csíki Székely Múzeum – Erdővidéki Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csík-szereda, 233–250.

1997b Pünkösdista cigányok Háromszéken, *Keresztény Szó*, VIII (4), 25.

KAPITÁNY Balázs – KISS Tamás

2009 Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben, in: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009/2, 297–309.

KINDA István

2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fialat kutatók a népi kultúráról*, KJNT, Kolozsvár, 147–170.

- 2007a „A téglavetéssel erőssen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából, *Acta Siculica 2009*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 597–622.
- 2007b Cófalva az „aranykorszakban” és a rendszerváltozás után, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*, Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1, KJNT – Pro Museum Egyesület – KMKK, Sepsiszentgyörgy, 175–201.
- 2009a Patronok és napszámosok. Hierarchikus magyar–cigány viszonyok a vargyasi mészégetés erőterében, *Néprajzi Látóhatár*, 2009/3, 20–37.
- 2009b Háromszéki cigányok ház- és lakáskultúrája, *Transsylvania Nostra*, III, 11 (3), 22–26.
- 2010 Hagyományos mesterségek vonzásában (háromszéki és erdővidéki példa), in: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történeti-néprajzi konferencia előadásai (Gödöllő, 2009. február 18–20.)*, Magyar Néprajzi Társaság – Szent István Egyetem GTK, Budapest–Gödöllő, 155–163.
- KISS Tamás
- 2010 Népesedési folyamatok és a népesedéspolitika lehetőségei Erdélyben, *Pro Minoritate*, 2010/tavaszi, 10–32.
- LACKOVITS Emőke, S.
- 2006 Köznapok és ünnepek a házban. A dunántúli németek lakáskultúrája, életmódja, szokásai – különös tekintettel a Bakony, Balaton-felvidék német közösségeire, in: Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika (szerk.): *Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői*, Konferencia Veszprémben 2004. október 14–15., Veszprém, 103–142.
- MIKLÓS Zoltán
- 2005 „Cigányból pap nem lesz.” Szegregáció és passzivitás a magyar–cigány kapcsolatokban, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 171–192.
- POZSONY Ferenc
- 1980 A hajdúkkal útnak induló lány balladájának újabb változatai, *Nyelvés Irodalomtudományi Közlemények*, XXIV (1), 69–80.

- 1981 Virrasztóbeli keserves nótáink. Népballadák közössége és szertartása, *Korunk*, XL (10), 735–738.
- 1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák*, Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc, A dallamokat lejegyezte és a zenei részt gondozta Török Csorja Viola, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1993 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete, in: Barna Gábor – Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században, Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1*, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 76–80.
- 1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.
- 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán, in: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.
- 2007 Három korszak az erdélyi cigányközösségek kutatásának történetében, in: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 15. Lokális világok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*, KJNT, Kolozsvár, 9–26.
- POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.)
- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*, Asociația Etnografică Kri-za János, Cluj.
- VARGA E. Árpád
é. n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Kovászna megye.*
Forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetno2.pdf>